

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА**

КОРЕНГА ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 347.631

**ДОГОВІР СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА
В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Гриняк Андрій Богданович,
Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, учений секретар

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України
Майданик Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук
Кожевнікова Вікторія Олександрівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
доцент кафедри охорони інтелектуальної власності,
цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться __ квітня 2014 року о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01 у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України за адресою: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-А.

З дисертацією можна ознайомитися у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України за адресою: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-А.

Автореферат розісланий «__» березня 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Короленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сурогатне материнство – це допоміжна репродуктивна технологія (далі – ДРТ), один із методів лікування безпліддя, який створює можливість особам, позбавленим здатності природнього дітонародження, стати генетичними батьками. Не викликає сумнівів, що складна демографічна ситуація в Україні та збільшення кількості бездітних сімей спричинила активний попит на послуги репродуктивної медицини в цілому та на сурогатне материнство зокрема.

Незважаючи на існування ст. 123 Сімейного кодексу України, у якій визнано сурогатне материнство як юридичний факт, в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би врегульовував відносини, що виникають між суб'єктами сурогатного материнства. Актуальність досліджуваної теми полягає й у відсутності законодавчо закріпленого понятійного апарату, який би визначив такі основні категорії, як сурогатна матір, сурогатне материнство, договір сурогатного материнства. Законодавча невизначеність породжує низку недоліків у правозастосовній сфері. Адже права та інтереси сторін договору сурогатного материнства не можуть бути належним чином захищені, в учасників договору виникають складнощі у юридичному оформленні та нотаріальному посвідченні цього договору.

Над розробкою проблем сурогатного материнства працювало чимало зарубіжних та вітчизняних науковців, адже лише стабільна наукова доктрина може бути належною основою удосконалення механізму правового регулювання досліджуваних правовідносин. У зарубіжній правовій літературі вагомі внески у з'ясування низки питань із використання цього методу ДРТ зробили Я. П. Драгонець, А. П. Лейбовиц-Дорі, Г. А. Макюен, П. Т. Холлендер. У країнах ближнього зарубіжжя (Росія, Білорусія) чимало аспектів висвітлили М. В. Антокольська, Н. С. Байбороша, Т. В. Богданова, Л. Ю. Голишева, Є. В. Григорович, Є. А. Іваєва, М. О. Малєїна та ін.

Особливий внесок у розвиток інститутів договірної регулювання сімейно-правових відносин загалом і сурогатного материнства зокрема зробили такі вітчизняні вчені: Н. А. Аблятіпова, Ч. Н. Азімов, С. М. Бервено, Д. В. Боброва, Т. В. Боднар, В. А. Васильєва, Ф. В. Дахно, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, В. О. Кожевнікова, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, Б. К. Левківський, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. М. Михальчук, Є. О. Мічурін, А. В. Мусієнко, С. О. Погрібний, З. В. Ромовська, М. М. Сибільов, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, С. О. Франчук, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та ін.

Проте наразі ні в наукових працях, ні у законодавстві немає відповідей на багато запитань, які виникають або можуть виникати у зв'язку з укладенням договору сурогатного материнства. До того ж переважна більшість досліджень здійснювалась у дещо іншому правовому полі, ніж воно є на сьогоднішній день в Україні. Стрімкі зміни в науці, медицині та суспільстві зумовлюють не менш стрімкі зміни у правовій сфері. Тому, формулювання відповідей на такі запитання, як: чи має право сурогатна мати на штучне переривання вагітності; чи можуть генетичні батьки відмовитися від дитини; хто буде нести

відповідальність за народження мертвої дитини; чи мають право користуватися послугами сурогатних матерів особи, які не перебувають у шлюбі; чи є даний спосіб народження дітей виключно способом подолання безпліддя, – та низку інших, які залишаються відкритими у зв'язку із застосуванням сурогатного материнства, є актуальним завданням сімейного права.

Очевидно, що правове регулювання сурогатного материнства в Україні потребує вдосконалення. Незважаючи на те, що використання цього методу ДРТ має в нашій країні більш ніж десятилітню історію, комплексний науковий аналіз питань його правового регулювання відсутній.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 роки (затверджені постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2011 р. № 14-10). Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в межах теми «Проблеми вивчення непойменованих договорів у цивільному праві України».

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у формуванні цілісної теоретичної концепції правового регулювання відносин, що виникають із договору сурогатного материнства, та формулювання на її основі теоретичних положень і практичних пропозицій, спрямованих на вдосконалення механізму цивільно-правового захисту учасників програми сурогатного материнства.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *задачі*:

- сформулювати поняття сурогатного материнства, сурогатної матері та договору сурогатного материнства;
- проаналізувати особливості правового регулювання сурогатного материнства в законодавстві зарубіжних країн;
- дослідити особливості договірних відносин, які виникають при використанні сурогатного материнства;
- встановити правову природу договору сурогатного материнства, його зміст, порядок укладення та суб'єктний склад;
- дослідити підстави настання відповідальності сторін за порушення умов договору сурогатного материнства;
- з'ясувати специфіку визначення батьківських прав, які виникають із договору сурогатного материнства;
- визначити порядок набуття спадкових прав, що виникають із договору сурогатного материнства;
- розробити примірний договір сурогатного материнства;
- визначити теоретичні пропозиції та практичні рекомендації щодо вдосконалення діючого законодавства у сфері договірної регуляції сурогатного материнства в сімейному праві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають з приводу укладення та застосування договору сурогатного материнства.

Предметом дослідження виступають договір сурогатного материнства у сімейному праві України, відповідне національне законодавство України та нормативно-правові акти інших держав, судова практика, теоретико-

методологічні положення та концептуальні підходи щодо юридичної природи договору сурогатного материнства.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі наукового дослідження застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить діалектичний метод із системно-функціональним підходом до аналізу досліджуваного явища, який використовувався протягом усього дослідження та дав змогу з'ясувати сутність таких понять, як сурогатне материнство, сурогатна матір, договір сурогатного материнства (*підрозділ 1.1, 2.1*). У дисертації особливо широко використовувався формально-догматичний метод, що дозволило виділити позитивні юридичні підходи у законодавстві зарубіжних країн, що можуть бути використані на теренах України (*підрозділ 1.2*). У рамках зазначеного методологічного підходу використано також історичний метод, який став у нагоді в дослідженні специфіки первинних судових рішень, пов'язаних із застосуванням інституту сурогатного материнства (*підрозділи 1.1, 3.1*). Поряд з історичним методом використано і порівняльний метод, що дав змогу виявити спільне та відмінне у правовому регулюванні сурогатного материнства в Україні та за кордоном (*підрозділ 1.2*). Метод аналізу та синтезу використовувався при з'ясуванні юридичної природи договору сурогатного материнства (*підрозділи 2.1, 2.2, 2.3*). Системний метод використовувався для встановлення взаємозв'язків між окремими видами цивільно-правових договорів та договором сурогатного материнства (*підрозділ 2.2*). Метод моделювання застосовано для формулювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України (*підрозділи 1.1, 2.1, 3.1, 3.2*). Зазначені методи дослідження дали змогу проаналізувати особливості правового регулювання відносин, що виникають із договору сурогатного материнства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дана робота є першою в нашій країні комплексною науковою розробкою, у якій досліджується широке коло теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з договірним регулюванням сурогатного материнства в Україні.

Основні положення дисертації, яким притаманні ознаки наукової новизни або її елементи, полягають у такому:

Вперше:

1) визначено поняття договору сурогатного материнства, згідно з яким одна сторона (замовники/замовник) зобов'язується передати ембріон людини, зачатий замовниками/замовником у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, для перенесення в організм іншої сторони (сурогатної матері), а сурогатна матір зобов'язується виносити та народити дитину, з подальшою передачею її замовникам/замовнику за винагороду або без такої;

2) обґрунтовано пропозицію про можливість до суб'єктного складу сурогатного материнства, крім подружжя-замовників та сурогатної матері, відносити одиноких чоловіків та жінок у випадку відсутності природної можливості до дітонародження;

3) обґрунтовано, що предметом договору сурогатного материнства виступають дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини

(тобто надання специфічних послуг замовникам/замовнику) і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини замовниками замовником

4) обґрунтовано необхідність встановлення заборони розірвання договору сурогатного материнства за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері;

5) обґрунтовано, що у випадку укладення договору дружиною померлого чоловіка з використанням його генетичного матеріалу, то саме вона повинна визнаватися матір'ю новонародженого. Водночас померлий не може визнаватися батьком народженої дитини, оскільки учасником сімейних та цивільних відносин може бути лише жива особа;

Удосконалено:

6) формулювання визначення поняття «сурогатна мати», за яким це жінка, яка на підставі добровільної згоди уклала договір сурогатного материнства та погодилася на штучне запліднення, виношування та народження дитини з метою її передачі замовникам/замовнику після народження за винагороду або без такої;

7) визначення поняття сурогатного материнства як договірних правовідносин між особами (особою), які бажають стати батьками, та жінкою (сурогатною матір'ю), яка погодилася на перенесення в її організм ембріона людини в умовах акредитованого закладу охорони здоров'я, з метою виношування, народження та подальшої передачі дитини іншій стороні, за винагороду або без неї;

8) обґрунтування того, що брати участь у програмі сурогатного материнства мають право лише ті особи, у яких відсутня природня можливість до зачаття і (або) дітонородження;

Набуло подальшого розвитку:

9) теза, що договір сурогатного материнства за своїми правовими ознаками має найбільшу схожість з договором про надання послуг. Зокрема, така схожість убачається за наступними ознаками: через неможливість гарантування результатів послуги, відсутність на виконавцеві ризику недосягнення бажаного результату та можливості відмови сторонами від договору в односторонньому порядку;

10) обґрунтування того, що за своєю правовою природою договір сурогатного материнства є непойменованим, двостороннім, взаємним, консенсуальним, оплатним правочином, що підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню;

11) наукове розуміння видів правопорушень у сфері виконання договору сурогатного материнства, а саме їх класифікація на: відмову замовників/замовника від дитини, розірвання договору генетичними батьками, штучне переривання вагітності без відома батьків-замовників;

12) положення про те, що у випадку відмови замовників/замовника від дитини до них можуть застосовуватись такі сімейно-правові санкції, як позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів на користь дитини.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані:

– у нормотворчій діяльності – для удосконалення цивільного та сімейного законодавства в частині договірного регулювання сурогатного материнства,

при створенні нових і вдосконаленні чинних вітчизняних нормативних актів у сфері ДРТ;

– у науково-дослідній сфері – як методологічна основа для подальших науково-теоретичних досліджень проблем договірних положень сурогатного материнства в сімейному праві України;

– у правозастосовчій діяльності судових та інших юрисдикційних органів при вирішенні спорів, що впливають з відносин сурогатного материнства. Практичні висновки та рекомендації придатні для застосування в практиці договірного регулювання відносин сурогатного материнства, зокрема, при розробці договорів про сурогатне материнство;

– у навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Сімейне право», «Цивільне право» та спецкурсів «Договірне право», «Медичне право України», а також при підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію підготовлено на кафедрі цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, де проведено її обговорення. Також обговорення результатів дослідження проводилось на засіданнях відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України та доповідалися на: VII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 25–26 березня 2011 року); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 17–19 червня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Осіньні юридичні читання» (Харків, 9 листопада 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 6–7 квітня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 18–19 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування правової системи України» (м. Київ, 24–25 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юриспруденція: актуальні проблеми теорії і практики» (м. Львів, 05–06 жовтня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки та перспективи розвитку правової системи України» (м. Львів, 18–19 січня 2013 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 22–23 березня 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2013 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 7–8 червня 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертації викладені в 18 наукових публікаціях: у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 1 статті у науковому

періодичному фаховому виданні іншої держави та в 12 тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатку. Повний обсяг дисертації становить 195 сторінки. Список використаних джерел містить 179 найменувань та викладений на 18 сторінках. Додаток міститься на 10 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, вказується мета і задачі дослідження, його об'єкт, предмет, використані методи дослідження, формулюються основні положення, які виносяться на захист, й обґрунтовується їх наукова новизна, висвітлюється практичне значення одержаних результатів, надається інформація про апробацію результатів дослідження, зазначається кількість публікації дисертанта за досліджуваною темою.

Розділ 1. «Загальна характеристика інституту сурогатного материнства» складається з 2 підрозділів які присвячені вивченню поняття сурогатного материнства, сурогатної матері та питанням суб'єктного складу цього виду правовідносин. Досліджуються питання нормативно-правового регулювання сурогатного материнства за кордоном.

У підрозділі 1.1. «Поняття та суб'єкти правовідносин сурогатного материнства» досліджено історію становлення та розвитку інституту сурогатного материнства на теренах України, проводиться детальний аналіз джерел правового регулювання сурогатного материнства в Україні та за кордоном. Сформульовано визначення поняття сурогатного материнства та запропоновано введення у вітчизняне законодавство визначення терміну «сурогатна матір».

Вивчаються питання співвідношення сімейного та цивільного законодавства у договорі сурогатного материнства. Так, активний розвиток правовідносин у сфері допоміжних репродуктивних технологій дозволив зробити висновок про подальше поєднання сімейного та цивільного законодавства. Взято до уваги те, що чинна нормативно-правова база у сфері відносин, які виникають в межах інституту сурогатного материнства, недосконала, зокрема через відсутність закріплених на законодавчому рівні відповідних понять, які б визначили такі основні категорії, як сурогатне материнство та сурогатна матір. Твердження щодо поєднання сімейного та цивільного законодавства викликає сумнівів зважаючи на положення ст. 8 СК України, що визначає можливість регулювання особистих немайнових та майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, відповідними нормами ЦК України, якщо дані правовідносини не врегульовані СК України та не суперечать суті сімейних відносин.

Розглядаючи суб'єктний склад договору сурогатного материнства визначено, що ч. 2 ст. 123 СК України встановлює наступне коло учасників цих правовідносин: подружжя та сурогатна матір. Запропоновано до складу досліджуваних правовідносин віднести також одиноких чоловіків та жінок, за умови відсутності у них природної можливості до дітонародження, оскільки

відмову бездітним особам, які не перебувають у шлюбі, в участі у програмі сурогатного материнства слід розглядати як порушення їх права на материнство та батьківство, що закріплені у ст. 51 Конституції України.

У підрозділі 1.2. «Правове закріплення інституту сурогатного материнства у законодавстві зарубіжних країн» вдосконалено пропозицію вчених-юристів щодо групування країн стосовно правового закріплення сурогатного материнства та здійснено дослідження законодавчого регулювання сурогатного материнства у зарубіжних країнах.

Підтримано думку вчених-юристів, які проводять наступну класифікацію країн стосовно правового закріплення інституту сурогатного материнства: а) країни, у яких сурогатне материнство дозволено законом (Англія, Корея, ЮАР, США, Україна); б) країни, у яких сурогатне материнство заборонено законом (Нідерланди, Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія); в) країни, законодавство яких не забороняє сурогатне материнство, проте у яких відсутня його правова регламентація (країни Латинської Америки, Бельгія, Греція, Ірландія).

На основі цього запропоновано окремо виділити четверту групу країн, у яких дозволено сурогатне материнство, проте заборонені комерційні договори сурогатного материнства (Канада, штат Вікторія (Австралія), штат Нью-Гемпшир та Вірджинія (США)).

Аналіз нормативно-правових актів вказаних вище держав дозволив дійти висновку, що окремі із законодавчих підходів є досить позитивною юридичною практикою та можуть бути використані на теренах України. Так, варто врахувати практику США, відповідно до якої державні органи влади стежать за дотриманням договірних зобов'язань, взятих на себе сторонами. Також слід було б взяти до уваги наявну у цій державі спеціально створену базу сурогатних матерів, що дозволить уникнути так званої «тінізації» сурогатного материнства. Запропоновано звернути увагу й на досвід країн ближнього зарубіжжя (Російської Федерації, Казахстану та Білорусії), у яких на законодавчому рівні закріплено визначення таких понять, як сурогатна матір та сурогатне материнство, Державними центрами сурогатного материнства здійснюється захист інформації щодо осіб-учасників програми сурогатного материнства.

Розділ 2. «Юридична природа договору сурогатного материнства» складається з 3 підрозділів, присвячених розгляду поняття, юридичної природи та змісту договору сурогатного материнства, а також відповідальності сторін договору сурогатного материнства за невиконання або неналежне виконання договірних умов.

У підрозділі 2.1. «Поняття та юридична природа договору сурогатного материнства» досліджуються питання визначення місця договору сурогатного материнства в системі сімейно-правових договорів. Зокрема визначено, що договір сурогатного материнства має спільні риси з декількома цивільно-правовими договорами: договором оренди, адже використання тіла сурогатної матері з метою виношування дитини для замовників/замовника протягом певного строку (дев'яти місяців) містить ознаки цього договору; договором підяду, так як сурогатна матір зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу (запліднення сурогатної матері, виношування, народження дитини) за завданням другої сторони (замовників/замовника), а замовники/замовник зобов'язується прийняти виконану роботу (тобто прийняти дитину та здійснити процедуру державної реєстрації

народження). Разом з тим, доведено, що договір сурогатного материнства є різновидом договорів про надання послуг. Зокрема, через неможливість гарантування результатів послуги, відсутність на виконавцеві ризику недосягнення бажаного результату та можливості відмови сторонами від договору в односторонньому порядку.

Виходячи із положень чинного законодавства, які врегульовують правовідносини з надання послуг, та аналізу доктринальних доробків, запропоновано авторське визначення договору сурогатного материнства, а саме: за договором сурогатного материнства одна сторона (замовники/замовник) зобов'язується передати ембріон людини, зачатий замовниками/замовником в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, для перенесення в організм іншої сторони (сурогатної матері), а сурогатна матір зобов'язується виносити та народити дитину, з подальшою передачею її замовникам/замовнику за винагороду або без такої.

У підрозділі 2.2. «Зміст договору сурогатного материнства» здійснено правовий аналіз предмету, істотних, звичайних та випадкових умов, що складають зміст договору сурогатного материнства.

Доведено, що предметом договору сурогатного материнства виступають дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини (тобто надання специфічних послуг батькам-замовникам/замовнику) і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини батьками (батьком або матір'ю). Обґрунтовано, що істотною умовою договору сурогатного материнства є отримання згоди сурогатною матір'ю для запису замовників/замовника батьками (батьком або матір'ю) дитини. Лише отримавши таку згоду в письмовому вигляді, замовники/замовник можуть здійснити державну реєстрацію новонародженого як своєї дитини.

Розглянуто можливість поділу умов договору сурогатного материнства на блоки: обов'язковий, умовний, інформаційний, ціновий та атрибутивний. В обов'язковому блоці умов визначається предмет договору, права та обов'язки сторін, гарантії та умови відповідальності сторін за невиконання чи неналежне виконання взятих на себе зобов'язань. Умовний блок створюється у формі заяви для участі у конкретній процедурі екстракорпорального запліднення. У інформаційному блоці пацієнти засвідчують поінформованість щодо процедури штучного запліднення. Прейскурант складає ціновий блок. Атрибутивний блок присвячений комплексу тих послуг, якими повинні скористатись сторони для проведення штучного запліднення, а також переліку тих процедур, якими вони можуть скористатись, реалізуюючи програму сурогатного материнства у акредитованому закладі охорони здоров'я.

Запропоновано включення до договору сурогатного материнства такого переліку умов: компенсація витрат на медичне обслуговування; компенсація витрат сурогатної матері в заробітній платі; вказівка щодо організації (організацій) охорони здоров'я, у якій (яких) буде проводитись імплантація ембріона сурогатній матері, спостереження за перебігом вагітності і пологів; місце проживання сурогатної матері на період вагітності; зобов'язання сурогатної матері щодо виконання всіх приписів лікаря, спрямованих на народження здорової дитини; наслідки народження неповноцінної дитини; зобов'язання сурогатної матері передати дитину після її народження генетичним батькам; обов'язок генетичних батьків прийняти дитину; санкції за невиконання умов договору.

У підрозділі 2.3. «Правові наслідки невиконання чи неналежного виконання сторонами умов договору сурогатного материнства» виокремлено перелік можливих правопорушень у сфері даних правовідносин та досліджено можливість визначення у договорі сурогатного материнства умов щодо відповідальності за невиконання або неналежне виконання його умов.

Визначено, що до можливих правопорушень у сфері договору сурогатного материнства можна віднести відмову батьків-замовників/замовника від новонародженої дитини; штучне переривання вагітності сурогатною матір'ю без наявності медичних показань і без повідомлення та згоди подружжя-замовників чи замовника.

Доведено, що для захисту прав і законних інтересів дитини та сурогатної матері, також для протидії порушенням умов договору сурогатного материнства на законодавчому рівні необхідно встановити заборону щодо розірвання договору сурогатного материнства (як у випадку порушення, так і у випадку добросовісного виконання договору сурогатною матір'ю) після настання вагітності сурогатної матері. Адже без пропонованого обмеження сукупність прав та обов'язків сторін договору сурогатного материнства не буде співмірною, також замовники не будуть відчувати відповідальності за виношування дитини.

У роботі обґрунтовується необхідність закріплення у договорі умови про відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору сурогатного материнства. У такому випадку на сторони може бути покладені як сімейно-правові санкції (у вигляді позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів на користь дитини), так і майнова відповідальність на підставі цивільно-правових норм, що регулюють відповідальність сторін за договором про надання послуг.

Розділ 3. «Особливі види правовідносин, що виникають із договору сурогатного материнства» складається з 2 підрозділів, у яких розглядаються питання виникнення батьківських прав за договором сурогатного материнства та встановлення спадкових прав у дітей, народжених за використання програми сурогатного материнства.

У підрозділі 3.1. «Виникнення батьківських прав за договором сурогатного материнства» досліджуються основні підходи у законодавстві іноземних держав щодо питання встановлення походження дітей, народжених за використання сурогатного материнства. Перший підхід визначається як презумпція сурогатного материнства та полягає в тому, що особи, які надали згоду на імплантацію ембріона іншій жінці з метою його виношування, можуть бути записані батьками дитини тільки після згоди жінки, яка її народила, тобто сурогатної матері. Наступний підхід визначається як презумпція материнства генетичної матері, що закріплює також презумпцію батьківства чоловіка генетичної матері. Відповідно до третього підходу, що визначається як презумпція материнства жінки, яка виявила бажання стати матір'ю дитини, народженої сурогатною матір'ю, батьківські права належать тій жінці, що має намір виховувати дитину.

Встановлено, що в залежності від способу використання генетичного матеріалу існують наступні види сурогатного материнства: традиційне сурогатне материнство (використання яйцеклітини сурогатної матері та сперми майбутнього батька дитини); сурогатна вагітність (зачаття з використанням яйцеклітини та

сперматозоїда майбутніх батьків); донорська сурогатна вагітність (використання донорської яйцеклітини або сперматозоїда).

Наголошується, що українське законодавство визначає юридичні аспекти сурогатної вагітності та донорської сурогатної вагітності (за умови наявності генетичного зв'язку хоча б з одним із батьків). Тоді як традиційне сурогатне материнство знаходиться під заборонаю, адже положення щодо заборони генетичного зв'язку між сурогатною матір'ю та дитиною цілком слушно спрямоване на захист інтересів сторін договору. Запропоновано для вирішення можливих спорів між батьками та сурогатною матір'ю доповнити ст. 131 СК України ч. 2 у наступній редакції: «у випадку народження дитини сурогатною матір'ю жінка, яка уклала договір сурогатного материнства, може встановити батьківські права стосовно дитини в судовому порядку».

Досліджено питання співвідношення посмертної репродукції та сурогатного материнства (у випадку використання для запліднення сурогатної матері генетичного матеріалу після смерті донора). Адже, з огляду на прогалину у законодавстві щодо врегулювання цього питання та відсутність прямої заборони на використання таких методів допоміжних репродуктивних технологій, видається, що учасників можуть спіткати проблеми зі встановленням батьківських прав щодо майбутньої дитини. Так, померла особа-донор не може визнаватись батьком чи матір'ю дитини, оскільки суб'єктами сімейних та цивільних правовідносин може бути лише жива особа.

У підрозділі 3.2. «Спадкові правовідносини, що виникають за використання сурогатного материнства» досліджується виникнення спадкових правовідносин між дитиною та генетичними батьками, можливість виникнення спадкових правовідносин між дитиною та сурогатною матір'ю, та обґрунтування того, що ембріон, який передається замовниками/замовником для запліднення сурогатної матері є об'єктом правовідносин сурогатного материнства.

У роботі акцентується увага на те, що ембріони варто віднести до об'єктів, обмежених в обігу. Якщо ембріону не буде належати статус речі, на нього не може поширюватися відповідальність за нанесення шкоди майну. Тому лише надання ембріону статусу речі зможе захистити права та законні інтереси власників/власника ембріону.

Враховуючи особливості ембріона, запропоновано його вважати об'єктом, який може належати лише окремим, чітко визначеним, учасникам цивільного обігу. Право на ембріон варто визнавати не за донорами генетичного матеріалу, а за жінкою, в організм якої був перенесений ембріон, повинні бути закріплені права щодо його захисту.

Доведено, що спадкові правовідносини батьків-замовників та дітей, що народжені за допомогою програми сурогатного материнства, знаходяться поза сферою правового регулювання. Тому, у випадку смерті одного з батьків-замовників інший з подружжя може провести державну реєстрацію дитини самостійно, на підставі договору сурогатного материнства. Проте у випадку смерті обох батьків виникають проблеми правового характеру, викликані прогалиною правового регулювання цієї сфери відносин у рамках сурогатного материнства. З метою вдосконалення механізму захисту спадкових прав дитини, народженої за використання програми сурогатного материнства, запропоновано доповнення ст. 1261 ЦК України ч. 2 у такій редакції: «У випадку смерті

подружжя, яке у письмовій формі надало згоду на імплантацію ембріона іншій жінці (сурогатній матері) з метою його виношування, народження та подальшої передачі батькам-замовникам, дитина є їх спадкоємцем за законом у першій черзі спадкування».

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає в комплексній правовій характеристиці договору сурогатного материнства. За результатами проведеного дослідження автором сформульовано низку висновків науково-практичного характеру, зокрема:

1. Договір сурогатного материнства є змішаним договором, який характеризується сімейно-правовою та цивільно-правовою природою, адже відносинам між суб'єктами сурогатного материнства, крім особистих немайнових, притаманна майнова природа.

2. Учасниками програми сурогатного материнства можуть бути не лише особи, що перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі, а й одинокі особи, адже заборона щодо участі таких осіб у програмі сурогатного материнства є порушенням їх права на батьківство та материнство, що охороняється законом.

3. Установлено перелік вимог, що ставляться до сурогатної матері: повноліття; дієздатність; наявність власної здорової дитини; добровільна письмово оформлена згода; відсутність медичних протипоказань.

4. Договір сурогатного материнства передбачає існування двох самостійних видів правовідносин: особистих немайнових та майнових. Немайнові правовідносини пов'язані, перш за все, з питаннями імплантації ембріона, виношування, народження дитини та реєстрацію її батьками-замовниками. Майнові правовідносини стосуються не лише винагороди сурогатної матері за надані послуги, але й інших умов стосовно відшкодування витрат у процесі вагітності, пологів та медичного обслуговування.

5. Предметом договору сурогатного материнства виступають дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини (тобто надання специфічних послуг батькам-замовникам) і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини батьками.

6. Зважаючи на відсутність закріплення на законодавчому рівні обов'язку генетичних батьків забрати дитину, народжену сурогатною матір'ю, доведено, що відмова генетичних батьків від дитини вкладається в рамки поняття «відмова від договору», за яку юридична відповідальність не настає.

7. В Україні правове закріплення отримав лише один із трьох видів сурогатного материнства, а саме вид сурогатної вагітності, за якого використовується генетичний матеріал замовників (замовника). Натомість такі види як традиційне сурогатне материнство (за якого використовується яйцеклітина сурогатної матері) та донорська сурогатна вагітність (за якого використовується донорський генетичний матеріал) знаходяться поза сферою правового регулювання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ

ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Коренга Ю. В. Питання, які стосуються встановлення батьківських прав за використання сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 511–515.

2. Коренга Ю. В. Аналіз основних понять сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Часопис академії адвокатури України. – 2012. – № 2 (15) – Електронне фахове видання. [Режим доступу] – <http://archive.nbuu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/12kyvpsm.pdf>.

3. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2012. – № 5. – С. 133–137.

4. Коренга Ю. В. Відповідальність за договором сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюлетень Міністерства Юстиції. – 2013. – № 5. – С. 53–58.

5. Коренга Ю. В. Одностороння відмова від договору сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Історико-правовий часопис: журнал / упоряд. Н. Вознюк, О. Крикунов, О. Старчук, І. Шевчук, О. Юхимюк. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2013. – № 2. – С. 168–171.

6. Коренга Ю. В. Содержание договора сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // «Legeași viața» («Закон и Жизнь»). – 2013. – № 11-2. – С. 131–134.

7. Коренга Ю. В. Загальна характеристика сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук. доп. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 березня 2011 р.) / Уклад О. В. Жишко, О. С. Ковтун, І. Ф. Марчук, А. М. Суряк. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., Петринка А. Ю., 2011. – С. 192–194.

8. Коренга Ю. В., Самчук-Колодяжна З. Ф. Встановлення батьківських прав при використанні сурогатного материнства / Ю. В. Коренга, З. Ф. Самчук-Колодяжна // Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 17–19 червня 2011 р. / уклад. З. В. Журавська, Т. Д. Климчук, Н. М. Коритнюк, С. С. Савич, – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011. – С. 185–187.

9. Коренга Ю. В. Регулювання інституту сурогатного материнства у зарубіжних країнах / Ю. В. Коренга // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів 9 листопада 2011 р. / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 71–73.

10. Коренга Ю. В. Дискусійні питання сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 6–7 квітня 2012 р. – у 3-х частинах. Ч. II. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. – С. 37–38.

11. Коренга Ю. В. З історії сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2012 року): у 3 т. Т. 1. – Луцьк: Волин. нац. у-тет ім. Л. Українки, 2012. – С. 128–129.

12. Коренга Ю. В. Окремі аспекти визначення правової природи договору сурогатного материнства/ Ю. В. Коренга // Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 18–19 травня 2012 р.). – Одеса: у 2-х частинах. Ч. 2.– Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – С. 22–24.

13. Коренга Ю. В. Проблеми реалізації договору сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Тенденції та пріоритети реформування правової системи України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 24–25 травня 2012 року. – Київ: у 2-х томах. Т. 1.– К.: Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 58–60.

14. Коренга Ю. В. Правова приналежність договору сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Юриспруденція: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 05–06 жовтня 2012 р. – у 2-х частинах. Ч. I. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. – С. 50–53.

15. Коренга Ю. В. Правові позиції щодо розв'язання питання встановлення батьківських прав за використання сурогатного материнства/ Ю. В. Коренга // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2012 року): у 2 т. Т. 1 – Луцьк: Волин. нац. у-тет ім. Л. Українки, – 2013. – С. 35–36.

16. Коренга Ю. В. Морально-релігійний аспект сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 січня 2013 р. – у 2-х частинах. – Ч. II. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. — С. 34–35.

17. Коренга Ю. В. Сурогатне материнство у запитаннях і відповідях / Ю. В. Коренга // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук. доп. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (22–23 березня 2013 р.)/ Уклад К. В. Антонюк, Л. І. Кекіс, С. О. Малишко, А. М. Суряк. – Луцьк: ПППетринка А. Ю., 2013. – С. 221–223.

18. Коренга Ю. В. Суб'єктний склад сурогатного материнства/ Ю. В. Коренга // Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами X Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 7–8 червня 2013 р. / уклад. Вознюк Н. І., Джурак Л. М., Журавська З. В., Качановський В. В., Климчук Т. Д., Юхимюк О. М.– Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2013. – С. 238–241.

АНОТАЦІЇ

Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства у сімейному праві України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. – Київ, 2014.

Дисертацію присвячено дослідженню договірнорегулювання сурогатного материнства в сімейному праві України. Визначено поняття сурогатного материнства та сурогатної матері, проведено аналіз суб'єктного складу сурогатного материнства. Досліджено вітчизняну та зарубіжну нормативно-правову базу, яка регулює даний вид відносин.

У роботі визначено поняття договору сурогатного материнства, його правову природу та зміст. Досліджено питання встановлення батьківських прав на підставі договору сурогатного материнства та спадкові права дитини, народженої сурогатною матір'ю. За результатами дослідження запропоновано шляхи вдосконалення законодавства щодо регулювання договірних положень сурогатного материнства, запропоновано примірний договір сурогатного материнства (Додаток).

Ключові слова: сурогатне материнство, сурогатна мати, генетичні батьки, подружжя-замовники, договір сурогатного материнства, допоміжні репродуктивні технології, батьківські права, спадкові права.

Коренга Ю.В. Договір суррогатного материнства в сімейному праві України. – Рукопись.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс, семейное право, международное частное право. – Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства имени академика Ф. Г. Бурчака НАПрН Украины. – Киев, 2014.

Дисертація посвящена комплексному дослідженню інститута суррогатного материнства і його договірних аспектів. В роботі визначені загальнотеоретичні основи суррогатного материнства. Дисертантом запропоновано визначення таких ключових понять в суррогатному материнстві, як суррогатне материнство і суррогатна мати. Під суррогатним материнством пропонується розуміти договірні правовідносини між особами (лицом), бажаними стати батьками, і жінкою (суррогатною матір'ю), погодившись перенести в її організм ембріон людини в умовах акредитованого закладу охорони здоров'я, виносити, народити дитину з подальшою його передачею іншій особі, за винагороду або без неї.

Поняття «суррогатна мати» пропонується визначити, як «жінка, яка на основі добровільної згоди уклала договір суррогатного материнства і погодилася на штучне запліднення, виношування і народження дитини з метою його передачі замовнику (замовниці) після народження за винагороду або без такої».

В роботі досліджувалося законодавче регулювання правовідносин суррогатного материнства в зарубіжних країнах. В результаті визначені наступні позитивні законодавчі нововведення. Зокрема, використання практики США і країн ближнього зарубіжжя (Росія, Казахстан і Білорусь), згідно з якою державні органи слідують за виконанням договірних зобов'язань, взятих на себе сторонами, створена база суррогатних матерей, на законодавчому рівні закріплено визначення таких понять, як суррогатна мати і суррогатне материнство. Також, державними центрами суррогатного материнства здійснюється захист інформації

относительно лиц, являющихся участниками программы суррогатного материнства.

В диссертации определена правовая природа договора суррогатного материнства как непоименованной, двусторонней, взаимной, консенсуальной, возмездной, письменной сделки, которая подлежит обязательному нотариальному удостоверению. Доказано, что предметом договора суррогатного материнства выступают действия суррогатной матери по вынашиванию и рождению ребенка (т.е. предоставление специфических услуг родителям-заказчикам) и согласие суррогатной матери на регистрацию ребенка родителями-заказчиками.

Обосновывается, что существенным условием договора суррогатного материнства является получение согласия суррогатной материю для записи заказчиков/заказчика родителями ребенка. Определяется понятие суррогатного материнства, согласно которому одна сторона (заказчики/заказчик) обязуется передать эмбрион человека, зачатого заказчиком/заказчиками в результате применения вспомогательных репродуктивных технологий, для перенесения в организм другой стороны (суррогатной матери), а суррогатная мать обязуется выносить и родить ребенка, с последующей передачей его заказчикам за вознаграждение или без такового.

Особое внимание уделяется изучению вопроса правовых последствий неисполнения или ненадлежащего исполнения условий договора суррогатного материнства. В частности, предложен перечень возможных правонарушений в сфере договора суррогатного материнства. Также определен перечень возможных семейно-правовых санкций для заказчиков в случае их отказа от ребенка, рожденного суррогатной материю: лишение родительских прав и взыскание алиментов в пользу ребенка.

Исследованы основные подходы к вопросу установления происхождения детей, родившихся при использовании программы суррогатного материнства. Первый подход определяется как презумпция суррогатного материнства и заключается в том, что заказчики/заказчик могут быть записаны родителями ребенка только после согласия суррогатной матери. Следующий подход определяется как презумпция материнства генетической матери, закрепляющий также презумпцию отцовства мужа генетической матери. Согласно третьему подходу, который определяется как презумпция материнства женщины, которая выразила желание стать матерью ребенка, рожденного суррогатной материю, родительские права принадлежат женщине, что намерена воспитывать ребенка. В работе нашла обоснование возможность предоставления эмбрионам человека статуса вещи. Ведь при условии отнесения их к перечню объектов, ограниченных в обороте, на лиц, совершивших любые противоправные действия в отношении их, будет распространяться ответственность за нанесение вреда имуществу.

Сформулирован ряд положений по совершенствованию наследственных правоотношений между родителями-заказчиками и ребенком, рожденным суррогатной материю.

Ключевые слова: суррогатное материнство, суррогатная мать, генетические родители, супруги-заказчики, договор суррогатного материнства, вспомогательные репродуктивные технологии, родительские права,

наследственные права.

Korenya I. V. Agreement surrogacy family law in Ukraine.– Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate of science in law, speciality 12.00.03. – Civil law and civil process; family law; international private law. – The F. G. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Business of National Academy of Law Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2014.

This thesis focuses on the contractual arrangements of surrogacy in the Family Law of Ukraine. The notions of “surrogacy” and “surrogate mother” are defined; the analysis of surrogacy subjective structure is realized. Native and foreign regulatory and legal framework is investigated, which regulate the given kind of regulations.

The notion of surrogate motherhood contract, its legal nature and content, is defined in the research paper. The question of parental rights recognition on the grounds of surrogate motherhood contract and the child’s rights of inheritance, born by surrogate mother, are considered. According to the results of investigation, the ways of improvement concerning the regulation of surrogacy contractual statements are suggested. The standard contract of surrogacy is proposed (Supplement).

Key words: surrogacy, surrogate mother, genetic parents, fathers contracting, surrogate motherhood contract, subsidiary reproductive technologies, parental rights, rights of inheritance.